

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

RÖVŞƏN RAMİZ oğlu ƏLİYEV

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ
TƏRCÜMƏNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK
PRİNSİPLƏRİ

10.02.19 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2007

*Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi və rus dilçiliyi
kafedrasında yerinə yetirilmişdir*

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Rəsmi opponətlər:

filologiya elmləri doktoru, baş elmi işçi
Kamilə Abdulla qızı Vəliyeva

filologiya elmləri namizədi, dosent
Seyfəl Həsən oğlu Həsənov

Aparıcı müəssisə:

Azərbaycan Dillər Universiteti

*Müdafiə «27» iyun 2007-ci il tarixdə saat «14⁰⁰» - da
Bakı Slavyan Universitetinin nəzdindəki elmlər doktoru və elmlər
namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini
keçirən D 02071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.*

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar

Avtoreferat «18 may» 2007-ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
Filologiya elmləri namizədi, dosent**

MUQIMOVA N.R.

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tərcüməşünaslıq yeni formalaşan elm olduğuna görə hələ ki, hərtərəfli tədqiqata cəlb edilməyib. Düzdür, bu elmin tədqiq olunması işinə dilçilər, ədəbiyyatşünaslar, sosioloqlar, psixoloqlar, filosoflar və s. də öz töhfələrini veriblər. Amma bununla belə, bütün bu cəhdlər, aparılan tədqiqatlar ümumi tərcümə nəzəriyyəsinin yaradılması, əsrlərdir mövcud olan tərcümə problemlərinin həll olunması ilə nəticələnməyib.

Bir vaxtlar görkəmli rus şairi A.S.Puşkin hamının romantizm haqda danışdığını ancaq heç kəsin barmağını tuşlayıb «bu romantizmdir» demədiyini söyləyirdi. Elə tərcümə, tərcüməşünaslıq, tərcümə nəzəriyyəsi ətrafında aparılan elmi müzakirələr və mübahisələr də buna bənzəyir. Hələ bu günəcən tərcümənin hamı tərəfindən qəbul edilən ümumi tərifi müəyyənləşdirmək mümkün olmayıb. Hər bir tərcüməçinin, yazıçının tərcüməyə öz şəxsi münasibəti var. Şekspirin alman dilinə məşhur tərcüməçisi Avqust Şleqel XVIII əsrin axırlarında tərcüməylə bağlı yazırdı: «Tərcümə – ölüm-dirim savaşdır. Və bu savaşın sonunda ya tərcümə edən, ya da tərcümə olunan uduzur»¹.

Tərcüməyə fərqli yanaşmaların mövcudluğu aktual tərcümə problemlərinin həll edilməsi işini bir qədər çətinləşdirir. Bu gün müasir dövr tərcüməşünaslığında öz həllini gözləyən çoxlu sayda problem mövcuddur. Tərcüməşünaslığın bir elm kimi təzəlikcə formalaşdığını nəzərə alsaq, bu problemlərin nə vaxtsa öz həllini tapacağına ümid edə bilərik. Ancaq tək-cə təcrübəyə əsaslanaraq tərcümə problemlərinin həllinə nail olmaq çox çətinidir. Bunun üçün ilk növbədə bu günəcən toplanan həm təcrübə, həm də nəzəri bilikləri özündə cəmləyən bitkin, ümumi tərcümə nəzəriyyəsi yaratmağa böyük ehtiyac duyulur. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ümumi tərcümə nəzəriyyəsi hansısa mütləq qanun-qaydalar toplusu ola və «necə tərcümə etmək lazımdır» sualına cavab verə bilməz. Əksinə, belə bir tərcümə nəzəriyyəsi yaradılarkən şablon qaydaların formalaşdırılmasından qaçmaq lazımdır. Unutmaq olmaz ki, «hər bir nəzəriyyənin effektivliyi onun obyektiv gerçəkliyin təzahürlərini nə dərəcədə dolğun və dəqiq əks etdirməsi ilə

¹ bax. Лейтес А. Художественный перевод как явление родной литературы. Вопросы художественного перевода. М.: Советский писатель, 1955, с.99.

müəyyənləşir».¹ Ümumi tərcümə nəzəriyyəsi yaradılarkən məhz bu şərt əsas götürülməlidir.

Mövzunun aktuallığı: Dissertasiya işi müasir dövrdə Azərbaycan dilinə tərcümənin nəzəri və praktik prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsinə və tədqiqinə həsr olunub. Belə bir tədqiqatı isə ümumilikdə tərcüməşünaslığın nəzəri və praktik problemlərinə toxunmadan aparmaq qeyri-mümkündür. Bütün bu məsələlər dissertasiyada sistemli şəkildə öz əksini tapır. Tədqiqat işində eləcə də intuitiv və intellektual tərcümə problemləri, mümkünsüz tərcümə və tərcüməsizlik illüziyası və s. bu kimi məsələlər tədqiqata cəlb olunur.

Bir elm kimi tərcüməşünaslıq və tərcümə nəzəriyyəsi orijinal və tərcümə mətni arasında maksimal uyğunluğun əldə olunması məsələlərini, tərcümə prosesi zamanı tərcüməçilərin tez-tez üzləşdikləri çətinliklərin aradan qaldırılması yollarını öyrənməlidir. Bununla da o, tərcümə prosesinin mərhələlərini obyektiv şəkildə təhlil edən, bu prosesə təsir göstərən ədəbi, psixoloji, fəlsəfi və digər amilləri nəzərdən keçirən elm olmalıdır.

Ancaq bu gün tərcümə tədqiqinin obyektivi və metodologiyası ilə bağlı ciddi fikir ayrılıqları mövcuddur. Bu fikir ayrılıqları aradan qaldırılmayınca tərcüməşünaslığın dəqiq terminologiyası və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyası axtarırları davam edəcək.

Bununla belə müasir dövrdə tərcüməşünaslığın mürəkkəb təkamül yolu keçdiyi göz önündədir. Tərcümənin lazımsızlığı və qeyri-mümkünlüyü iddiaları, bir-birinə zidd iki filoloji metod tərəfdarlarının səngiməyən mübahisələri və son dövrlər tərcüməşünaslıq elminin tərcüməni kompleks şəkildə öyrənməsi vacibliyi ilə bağlı səslənən fikirlər – bütün bu mərhələləri məhz həmin təkamül yolu saymaq olar.

Dissertasiya işinin aktuallığı tərcüməşünaslığın keçdiyi bu tarixi təkamül yolunun tədqiq edilməsi ilə də şərtlənir. İndi tərcüməşünaslıq tərcümənin həm nəzəri, həm də praktik aspektlərinin tədqiqi ilə məşğuldur. Bu tədqiqat tərcümənin mahiyyətini açmalı, tərcüməçi intuisiyasına hansı obyektiv amillərin təsir etdiyinə, orijinal və tərcümə mətnləri arasında hansı yolla uyğunluğun əldə olunduğuna aydınlıq gətirməlidir.

¹ Швейцер А.Д. Возможна ли общая теория перевода? Тетради переводчика, М.: Меж. отношения, 1970, № 7, с. 36.

Təəssüflər olsun ki, bu gün tərcümə problemləri ilə bağlı olan fikir ayrılıqları, mübahisələr ümumi və hamı tərəfindən qəbul edilən tərcümə nəzəriyyəsinin yaradılmasına əngəl törədir. Hətta bir qayda olaraq hər şeyin ən azı hansısa siyasi qərardan sonra əvvəl-axır öz yekun həllini tapdığı keçmiş sovet ittifaqında da ümumi tərcümə nəzəriyyəsinə formalaşdırmaq mümkün olmamışdı. Sovet tərcümə nəzəriyyəçiləri arasında da kəskin fikir ayrılığı mövcud idi. Bunu onların tədqiqat işlərinə nəzər saldıqda daha aydın görmək olar. Dissertasiyada tərcümə nəzəriyyəçilərinin bu cür fərqli fikirlərinə və konsepsiyalarına toxunulur, müəyyən tərcümə problemləri ilə bağlı orta q mövqenin tapılmasına, dünya tərcüməşünaslığı təcrübəsindən bəhrələnməklə müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının inkişaf meyllərini, nəzəri və praktik prinsiplərini müəyyənləşdirməyə cəhd göstərilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının inkişaf meyllərini, nəzəri və praktik prinsiplərini müəyyənləşdirmək, tərcümənin nəzəri bazasını zənginləşdirməkdir. Bununla əlaqədar tədqiqat işinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulub:

1. Azərbaycan, eləcə də dünya tərcüməşünaslığının keçdiyi inkişaf yolunun və müasir durumunun tədqiqi. Tərcüməşünaslıq tarixinə ümumi baxış.

2. Tərcümə prosesinin öyrənilməsi və bu prosesə təsir göstərən amillərin müəyyənləşdirilməsi.

3. Tərcümədə dil amili, tərcüməçi individuallığı və s. bu kimi məsələlərin tədqiqi.

4. Tərcümə əsərinin gerçəkliyə müəllif və tərcüməçi yanaşmasının sintesi kimi dəyərləndirilməsi.

5. Tərcümənin təkcə ədəbi və linqvistik deyil, həm də ictimai, sosial, psixoloji və s. təzahür kimi qiymətləndirilməsi.

6. Tərcümənin həm kommunikativ proses, həm də estetik təsir vasitəsi kimi tədqiq olunması.

7. Tərcüməşünaslığın və tərcümə nəzəriyyəsinin bütün dövrlərdə ən aktual problemlərindən biri sayılan dəqiq və sərbəst tərcümə prinsiplərinin təhlili.

8. Poeziya tərcüməsi ilə bağlı fərqli fikirlərin tədqiqi və bu məsələdə optimal variant axtarışları.

9. Poeziya tərcüməsinin öz spesifik yaradıcılıq psixologiyası, qanunlar kodeksi olan yaradıcılıq sahəsi kimi öyrənilməsi.

10. Müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının aktual problemlərinin müəyyənləşdirilməsi və onların həlli yollarının tapılması.

Tədqiqatın obyektı tərcüməşünaslıq elminin nəzəri və praktik prinsipləridir. Dissertasiyada tərcüməşünaslıq «yelpazəsinin» böyük bir hissəsi, ayrı-ayrı istiqamətləri sistemli şəkildə tədqiq olunur.

Tədqiqatın predmeti tərcümə konsepsiyaları, dəqiq və sərbəst tərcümə prinsipləri, poetik tərcümədir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işinin metodoloji əsasını fərqli tərcümə konsepsiyaları, tərcümənin nəzəri və praktik prinsipləri, üsul və növləri ilə bağlı müxtəlif fikirlər, eləcə də müqayisəli metod təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqata cəlb olunan bəzi məsələlər bu günə qədər müxtəlif tərcümə nəzəriyyəçiləri tərəfdən araşdırılsa da, onların gəldiyi nəticələr bir-birindən kəskin fərqlənir və bir növ xaotik xarakter daşıyır. Dissertasiyada bütün bu elmi nəaliyyətlərdən bəhrələnməklə müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının nəzəri və praktik məsələlərinin, bu sahədəki mövcud problemlərin tədqiqinə və həllinə cəhd göstərilir, dünya tərcüməşünaslığı nəzəriyyəsinə və təcrübəsinə əsaslanaraq, müasir reallıqlar nəzərə alınaraq Azərbaycan tərcüməşünaslığının müxtəlif aspektləri işıqlandırılır. Tədqiqat işinin digər bir fərqli cəhəti, dəqiq və sərbəst tərcümə prinsipləri, poeziya tərcüməsi və s. bu kimi tərcümə məsələlərinə yeni baxışın ortaya qoyulmasıdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti tərcüməşünaslığın bu gün dünya elminin inkişaf prosesində oynadığı önəmli rolla, tərcümənin istənilən cəmiyyətdə tutduğu yüksək mövqeylə şərtlənir. Dissertasiyada tərcümənin həm nəzəri, həm də praktik problemləri tədqiqata cəlb olunub, dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən tərcümənin dəyərləndirilməsi məsələləri, tərcümə prosesi və bu prosesin nəticələri təhlil edilib. Tədqiqatın işinin praktik əhəmiyyəti ondan tərcüməşünaslığın bir elm kimi tədrisində istifadə oluna bilməsidir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi və rus dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilib, müzakirə olunub və müdafiəyə məsləhət görülüb. Tədqiqat işinin başlıca məzmunu və əsas müddəaları müxtəlif elmi toplularda çap olunmuş 6 məqalə və 1 tezisdə öz əksini tapıb.

Dissertasiyanın quruluşu: Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN MƏZMUNU

Dissertasiyanın «Giriş» hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat prosesində istifadə edilən metodlar, dissertasiyanın elmi yeniliyi və eləcə də, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, aprobeasiyası və quruluşu barədə məlumat verilir.

«Müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının ümumi prinsipləri və tərcümənin nəzəri problemlərinin həlli yolları» adlanan **birinci fəsildə** tərcüməşünaslığın nəzəri problemləri tədqiq olunur, bu problemlərin həlli yolları axtarılır. Bu fəsildə tərcüməşünaslığın müstəqil elmə çevrilməsi prosesinin XX əsrin ikinci yarısına təsadüf etdiyi, bu dövrdən başlayaraq ümumi tərcümə nəzəriyyəsinin, tərcümə terminləri lüğətinin yaradılmasına cəhdlər göstərildiyi qeyd olunur.

Tərcümə nəzəriyyəsinə dair məsələlər, bu sahədəki problemlər bu gün bir neçə istiqamətdən tədqiq edilir. Ümumiyyətlə isə tərcümə nəzəriyyəçilərini iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa daxil olan nəzəriyyəçilər dilçilik, ikinci qrup nəzəriyyəçilər isə ədəbiyyatşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən ümumi tərcümə nəzəriyyəsinin formalaşdırılmasını vacib sayırlar. Ümumi tərcümə nəzəriyyəsinin yaradılmasına cəhd göstərilən ilk dövrlərdən başlayaraq bu iki mövqe tərəfdarları arasında qızğın mübahisələr gedir. Tərcümənin dilçilik konsepsiyasını əsas tutan alimlər tərcümə prosesi zamanı itkinin baş verməsini, əlavələrin edilməsini qəbulolunmaz hal kimi dəyərləndirirlər. Onlar tərcüməyə dilçiliyin çərçivələri daxilində baxırlar. Tərcüməçi fəaliyyətinin linqvistik interpretasiyası üsulundan yararlanmaqla bu tədqiqatçılar tərcümə qanunauyğunluqlarını hər şeydən əvvəl iki dilin struktur xüsusiyyətlərindən asılı olan formal və funksional uyğunluqlara tabe etdirirlər.

Ədəbiyyatşünaslar isə öz növbələrində tərcüməni yaradıcı proses kimi dəyərləndirirlər. Onlar dilçilik qanunauyğunluqlarının bu prosesə tabe olduğunu bildirirlər. Məzmun və formanın vəhdətini vacib sayan ədəbiyyatşünaslar ictimai-siyasi, tarixi şərait, ədəbi cərəyanlar, üslub, emosional mühit, estetik təsir kimi amilləri də nəzərə alırlar. Bu mövqe tərəfdarları tərcüməçinin tərcüməşünaslığın dilçilik konsepsiyasında öz əksini tapmayan individual ustalığının və bədii zövqünün əhəmiyyətini xüsusi vurğulayırlar.

Göründüyü kimi tərcüməşünaslığın ümumi xarakteri haqda danışarkən dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq elmləri ön plana çıxır. Tərcümə nəzəriyyəsinin dilçiliklə əlaqəsi onun elmi dəqiqliyə, ədəbiyyatşünaslıqla əlaqəsi isə estetik keyfiyyətlərə yiyələnməsinə şərait yaradır. Bir vaxtlar Korney Çukovski tərcümə sənətinin tədrisən elmə çevrildiyini, bununla belə həm də sənət olaraq qaldığını söyləyirdi.

Tərcüməşünaslıq elmi və tərcümə sənəti – bu anlayışlar heç də bir-birini inkar etmir. Tərcüməçiliyin sənət, yaradıcı peşə olduğu tərcüməşünaslıqda öz əksini tapıb. Hər bir sənət növü isə elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəzəri bazaya malik olmalıdır. Bizcə tərcüməçiliyin bu bazası təkcə dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq elmlərinə əsaslanaraq yaradılmamalıdır.

Tanınmış bolqar tərcümə nəzəriyyəçisi A.Lilova sosiologiyanın da tərcüməşünaslığa böyük təsir göstərdiyini vurğulayır. Təsadüfi deyil ki, müasir tərcüməşünaslıqda «dil və cəmiyyət» problemlərinin müxtəlif aspektlərini tədqiq edən sosiolinqvistika vacib əhəmiyyət daşıyır. Sosiolinqvistika tərcüməçiliyi mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayan fəaliyyət növü kimi dəyərləndirir.

Tərcümə tarixinə nəzər salsaq tərcümənin mümkünlüyünü qəbul edən dilçilər və ədəbiyyatşünaslarla yanaşı tərcüməni qeyri-mümkün sayan alimlərin olduğunu da görürük. Bu cür düşüncələrin yanlış mövqelərinin əsasında onların tərcümə və orijinalı mətn kimi müqayisə etmələri dururdu. Söhbət konkret sənət əsərinin bir başqa mədəni çərçivələr daxilində yenidən yaradılmasından gedəndə bu cür müqayisə yersiz görünür.

Düzdür, istisnasız istənilən əsərin tərcüməsinin mümkünlüyünü söyləmək də olmaz. Bununla bağlı K.Abdulla yazır: «Əksəriyyət, bəlkə də hamı tərəfindən qəbul edilmiş belə bir müddəa var ki, hər hansı bir dilə, tutalım ki, Azərbaycan dilinə dünya dillərində nə varsa, hər şeyi tərcümə etmək mümkündür. ...Bu fikir mütləq həqiqət kimi qəbul edilə bilməz. Elə şeylər var ki, Azərbaycan dilinə tərcüməsi prinsip etibarilə mümkün deyil. Amma buna dilimizin imkansızlıq göstəricisi demək olmaz. Bu müxtəlif duyum və müxtəlif dünyagörüşü səthlərinin, müxtəlif bədii-estetik potensial və arsenalların bir-birinə uyğun gəlməməyinin nəticəsidir»¹. Bundan başqa bəzi yazıçıların individual üslubu onların əsərlərinin başqa dilə tərcüməsini qeyri-mümkün edir. K.Abdulla dahi rus

¹ Abdulla K. Kədərli seçmələr. Bakı: Mütərcim, 2002, s.178.

yazıçısı A. Platonovun belə yazıçılardan olduğunu yazır: «Biz Andrey Platonovu rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi son zamanlar tanımağa başladıq. Aydın ki, Platonov özündən əvvəl, özü ilə bərabər, özündən sonra yaradan bütün digər sənətkarlardan kəskin şəkildə fərqlənir. Ən əsas fərqlərdən biri də təhkiyə üsulu, dil, yazı manerası, lap dəqiq desək, Platonov bədii mətninin son dərəcə özünəməxsus, təkraredilməz sintaktik təqdimatıdır. Bax, bu Platonovu Azərbaycan dilinə tərcümə etmək mümkün deyil»¹. Bu məsələylə bağlı şair Sabir Rüstəmxanlının da fikirləri maraqlıdır: «Tərcümə heç şübhəsiz ki, orijinalı əvəz edə bilməz. İlk növbədə əsər dil hadisəsidir, bədii stixiyadı, dilin təbii axarına, söz hörgüsünə söykənir. Bütün bunlar da tərcümədə tam şəkildə özünü ifadə edə bilməz. Məsələn, Dədə Qorqudun, Füzulinin, Sabirin əsərlərinin tərcüməsini ayrı dildə bütöv şəkildə, ruhu ilə təsəvvür etmək olmaz. Bu mümkün olan şey deyil»².

Dil amili tərcümədə bu cür çətinliklər yaratmaqla yanaşı, bu çətinliklərin həlli yollarını da özündə cəmləyir. Tərcümə zamanı bir dildə mövcud olan bədii əsəri digər bir dildə yenidən yaratmaq lazım gəlir. Bu vaxt onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dil təkəcə abstrakt düşüncənin ifadə olunması vasitəsi deyil. Dil vasitəsilə düşüncənin obrazlı-emosional tərəfi də ifadə olunur.

Tanınmış rus tərcümə nəzəriyyəçisi İ.V. Kaşkin orijinalın dilini tərcüməçinin qarşısında duran «sipər» adlandırır. Onun fikrincə tərcüməçi bu sipərdən adlayarkən gerçəkliyin müəllif inikasının tərəvətini itirməməlidir.

Kaşkindən fərqli olaraq Fyodorov orijinalın dilini geniş açılmış qapı ilə müqayisə edir. Onun fikrincə hər iki dili gözəl bilən tərcüməçi başını dik tutub bu qapıdan içəri keçə bilər.

Paradoks yaranır – orijinalın dili «sipər»dir, yoxsa «açıq qapı»? Bu suala birmənalı cavab vermək çox çətinidir. Hər halda orijinalın dili «açıq qapı»dırsa da, o qapıya aparan yolda xeyli «sipər» mövcuddur.

Digər tərəfdən onu da nəzərə almaq lazımdır ki, tərcümə həm də estetik təsir vasitəsidir. Tərcüməçi tərcümə etdiyi əsəri yaşamırsa, onu öz içindən keçirmirsə, öz beyninin süzgəcində ələmirsə estetik cəhətdən dəyərli tərcümə əsərinin meydana gəlməsi mümkün deyil. Bununla bağlı

¹ Abdulla K. 300 azərbaycanlı. Bakı: Mütərcim, 2007, s.51.

² Rüstəmxanlı S. Belə getsə, Tərcümə Mərkəzi bir məktəbə çevriləcək. «Xəzər» jurnalı, 2006, №2, s.152.

tanınmış tərcüməçi V.Qafarov yazır: «İdealda tərcümə əsəri tərcümə olunduğu dildə yarandığı təsəvvürü yaratmalıdır. Oxucu onu özünə doğma bir şey kimi qəbul etməlidir və bu qiymətli təsəvvürün yaranmasına heç nə mane olmamalıdır»¹.

Amma tərcüməçinin hər şeyə yalnız öz ana dilinin, öz yaradıcılıq arsenalının çərçivələri daxilindən baxması və müəllifi tamamilə unutmaması da böyük qəbahətdir. Buna individual yaradıcılığın özünəməxsusluğu kimi haqq qazandırmaq olmaz.

Orijinala münasibətdə həm kor-koranə «nökərlik», həm də həddən ziyadə «ağalığ» eyni dərəcədə qəbulolunmazdır. Nə qədər paradoksal səslənsə də məhz orijinalın obrazlar sistemini daha çox qoruyub saxlaya bilən tərcüməçi öz yaradıcılıq individuallığını büruzə verir. Yaradıcı şəxs kimi o, improvizə etmək, tərcümə dilinin verdiyi imkanlardan istədiyi kimi yararlanmaq hüququna malikdir. Bunula belə peşəkar tərcüməçi əlavə edərkən heç nə əlavə etmir, orijinalın bədii gücünü qoruyub saxlayır.

XX əsrə qədər tərcümə nəzəriyyəsinin bəzi problemləri diqqət mərkəzində olsa da, yalnız XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq bu problemlər əsas müzakirə predmetinə çevrildi.

XX əsrin sonlarındakı sürətli texnoloji inkişaf digər elm sahələrində olduğu kimi tərcümə sahəsində də böyük nailiyyətlərin qazanılmasına şərait yaratdı. Qısa müddət ərzində nəhəng söz ehtiyatına malik elektron lüğətlər və tərcümə proqramları hazırlandı. Beləliklə də, tərcüməçilərin işi xeyli asanlaşdı.

Amma texniki inkişafın istənilən yaradıcılıq sahəsində yalnız kəmiyyət baxımından hansısa irəliləyişlər doğurduğu danılmaz həqiqətdir. Bu inkişafın keyfiyyətə heç bir dəxli yoxdur. Kompüter qabağında oturub öz fikirlərini hərf-hərf cansız maşının yaddaşına köçürən XXI əsr yazıçısının, əlinə qələm alıb öz fikirlərini ağ vərəq üzərinə yazan deyək ki, XIX əsr yazıçısından bircə bu üstünlük sayəsində daha istedadlı olduğunu söyləmək nə qədər gülməli görünürsə, kompüterin bir düyməsini basmaqla istədiyi sözün tərcüməsini bir saniyənin içində tapan müasir tərcüməçinin, qabağına cild-cild lüğətləri töküb onları bir-bir

¹ Кафаров В. Уроки мастерства. (Проблемы перевода азербайджанской фольклорной поэзии на русский язык). Баку: Издательско-полиграфический центр «Kitab aləmi», 2005, с. 15.

vərəqləyən tərcüməçidən daha usta olduğunu iddia etmək də bir o qədər gülməlidir.

Yuxarıda haqqında danışdığımız texnoloji inkişafın tərcüməçilik sahəsinə təsiri müsbət qiymətləndirilsə də bu, nəzəri problemlərin həllində o qədər də böyük rol oynamır. Texnoloji inkişaf sırf texniki məsələlərlə bağlıdır.

Bu gün müasir tərcüməşünaslığımızdakı problemlər isə texniki problemlərlə məhdudlaşmır. Ən əsas problemlərdən biri keyfiyyətli tərcümə əsəri qıtlığıdır. Ancaq biz bu problemi həll etmək üçün kütləvi şəkildə nəyi və necə gəldi tərcümə etməyi də düzgün saymırıq. Bununla bağlı O. Kundziçin bir fikrini burda misal çəkmək bizcə yerinə düşər: «Çox tərcümə eləmək – hələ azdır. Yaxşı tərcümə eləmək lazımdır. Çünki pis tərcümə ədəbi prosesin hətta çevrəsinə belə yaxınlaşmır: belə tərcümənin ədəbiyyata dəxli yoxdur»¹.

Göründüyü kimi tərcümə praktikasında gedən proseslər istəməz müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşır. Deməli, ümumi milli tərcümə nəzəriyyəsini formalaşdıran zaman da müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmalıdır. Tərcüməçilik peşə, tərcüməşünaslıq isə bir elm kimi müasir dövrün tələblərinə cavab verməlidir. Bununla yanaşı Azərbaycan tərcüməşünaslığının ümumi nəzəriyyəsini yaradarkən digər ölkələrin tərcüməçilik təcrübəsindən də bəhrələnməliyik. İnkişafa yalnız təcrübə mübadiləsi yoluyla nail olmaq olar. Üstəlik, o da nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan tərcüməşünaslığının praktik və nəzəri sahədə artıq müəyyən ənənələri formalaşmışdır. Bunlar M.F.Axundovdan başlayan klassik tərcüməşünaslıq və sovet tərcüməşünaslıq məktəbi ənənələridir. Deməli, çalışıb dünya təcrübəsi ilə milli təcrübənin sintezini yaratmaq lazımdır. Yalnız bu yolla düzgün milli tərcümə strategiyası müəyyənləşdirmək və bitkin nəzəri baza yaratmaq mümkündür. Bütün bu qeyd olunan məsələlər dissertasiya işinin birinci fəslinin tədqiqat obyektini təşkil edir.

Dissertasiya işinin «Dəqiq və sərbəst tərcümə prinsiplərinin müqayisəli təhlili» adlanan **ikinci fəslində** əsrlərdən bəri öz aktuallığını itirməyən dəqiq və sərbəst tərcümə problemi tədqiq olunur.

Tərcüməşünaslığın aktual problemləri haqda danışarkən ilk növbədə tərcümə prinsipləri mövzusunə toxunmaq lazımdır. Uzun illərdir ki, bu mövzu tərcüməşünaslıqda qızgın mübahisələrə, bitib-tükənməyən

¹ Кундзич О.Л. Переводческий блокнот. Мастерство перевода, М.: Советский писатель, 1968, с. 201.

müzakirələrə səbəb olur. Qeyd etdiyimiz kimi tərcümə nəzəriyyəsi ilə məşğul olan tədqiqatçıları adətən iki qrupa – dilçilərə və ədəbiyyatşünaslara bölürlər. Belə bir bölgü tərcüməçilər arasında da aparılır. Tərcüməçilərin bir qrupu dəqiq, digər qrupu isə sərbəst tərcümə tərəfdarı kimi çıxış edir.

Bu günə qədər müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən sərbəst və ya dəqiq tərcümənin daha düzgün olması ilə bağlı fərqli fikirlər səsləndirilib. Öz mövqelərinin düzgünlüyünü onlar müxtəlif konsepsiyalara, prinsiplərə əsaslanaraq sübut etməyə çalışıblar. Bu konsepsiya və prinsiplərin bəziləri bir-biri ilə səsləşir, bəziləri isə bir-birini tamamilə inkar edir.

Haqqında danışdığımız problem müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının da aktual problemlərindən biridir. Tərcümə necə olmalıdır? Tərcüməçi hansı tərcümə prinsipinə üstünlük verməlidir? Belə bir seçim edərkən o nəyə əsaslanmalıdır? K.Abdullanın fikrincə «...tərcümə hərfi, sətri olmamalıdır. Digər sonuca – uzaq bir assosiasiya yoluna da düşməməlidir»¹.

Müasir tərcüməşünaslıqda aktual olan bu problem ətrafında hələ eramızdan əvvəl qədim Romada da müzakirələr aparılıb. Bu səbəbdən problemi dərinlən tədqiq edə, hər hansısa bir fikir yürüdə bilmək üçün tarixə nəzər salmaq lazımdır.

Romalı mütəfəkkir Siseron neçə əsr bundan əvvəl tərcüməçilər üçün tərcümənin əsas prinsipini bu cür müəyyənləşdirirdi: sözbəsöz tərcümədən qaçaraq fikirlərin ardıcılığını qorumaq şərtiylə tərcümə dilində onların təsirini yenidən yaratmaq. Öz tərcüməçilik praktikasına haqda danışarkən o deyirdi: «...Mən fikirləri də, onların ardıcılığını – fizionomiyasını da qoruyub saxlamışam. Amma sözləri seçərkən öz dilimizin tələblərini əsas tutmuşam. Məsələyə belə yanaşdıqda mənə sözbəsöz tərcümə etmək gərək deyildi. Mən yalnız cəm halında fikirlərin və bəzi sözlərin təsirini yaratmışam. Mənə elə gəlirdi ki, oxucu məndən say dəqiqliyi yox, belə demək mümkündürsə, çəki dəqiqliyi tələb edəcək»². Esxilin və Demosfenin nitqlərinin tərcüməçisi Siseronun bu «etirafı» sonralar tərcüməşünaslıqda yeni bir ifadənin - «tərəzi dəqiqliyi»nin meydana gəlməsinə səbəb oldu.

¹ Abdulla K. Kədərli seçmələr. Bakı: Mütərcim, 2002, s. 166.

² Цицерон М.Т. Полное собрание речей в русском переводе. В 2-х т. Т.1 (до 63 г. до н.э.). СПб: 1901, с.112-113.

Sərbəst və dəqiq tərcümə tərəfdarları arasında yüz illərlə davam edən mübahisə XX əsrdə də səngimir.

XX əsrin ortalarından başlayaraq bu mübahisənin əhatə çevrəsi bir qədər genişlənir. Buna baxmayaraq bəzi məsələlərdə orta q mövqə tapmaq mümkün olur. Texnika əsrində yeni-yeni tərcümə növlərinin meydana gəlməsi və geniş yayılması ilə tərcümədə dəqiqlik prinsipinin əhəmiyyəti bir qədər artır. Düzdür, bu prosesin bədii tərcümədə də getdiyini demək düzgün deyil. Bədii tərcümədə bu problem hələ də öz həllini tapmayıb və aparılan müzakirələrin gedişindən belə görünür ki, yaxın zamanlarda onu həll etmək mümkün olmayacaq. Amma XX əsrdə geniş istifadə olunan informativ – yəni, elmi-texniki, ictimai-siyasi, iqtisadi, hüquqi, diplomatik tərcümələrdə dəqiqliyə böyük önəm verilir. Hətta sərbəst tərcümənin ən qatı tərəfdarları da müxtəlif növ texniki, elmi, diplomatik sənədlərin dəqiq tərcümə olunmasının vacibliyini vurğulayırlar.

Amma aydın məsələdir ki, bədii əsərin dəqiq tərcüməsində tərcümə dilinin bir çox qanunauyğunluqları kobud şəkildə pozulur. «Hamıya məlumdur ki, sintaktik və lüğəti dəqiqlik arxasınca qaçmaq onsuz da dəqiqliyə gətirib çıxarmır. Çünki tərcüməyə orijinalın sözbəsöz köçürülməsi əsas sintaktik əlaqələri pozur, sözlər öz yerində olmur və orijinalın aydın və dəqiq kəlmələrinin yerini anlaşıqsız, mənasız və hətta qrammatik cəhətdən yanlış cümlələr tutur»¹.

Bununla belə tərcümə nəzəriyyəçiləri arasında dəqiq tərcümənin tərəfdarlarının da sayı az deyil. Məsələn, tanınmış çex tərcümə nəzəriyyəçisi İrji Levıy dəqiq tərcüməni müdafiə edərək yazır: «Tərcüməçilik fəaliyyətinin məqsədi bənzəri olmayan yeni bir əsər yaratmaq yox, orijinalı dərk etmək, qoruyub saxlamaq, oxucuya çatdırmaqdır»².

XX əsrin ortalarından başlayaraq tərcümə nəzəriyyəçilərinin tədqiqat işlərində tərcüməyə qoşulan «dəqiq» və «sərbəst» terminləri ilə yanaşı digər terminlərə də rast gəlmək olar. Məsələn, A.A.Smirnov «Ədəbi ensiklopediya»dakı məqaləsində ilk dəfə «adekvat tərcümə» terminini işlədir. Bu tərcümə metodunu o müəllifin əsəri yazarkən qarşısına qoyduğu bütün məqsədlərin tərcümədə öz əksini tapması kimi izah edir. Bu zaman «adekvatlıq» tərcümə mətninin keyfiyyətinin əsas

¹ Левик В. О точности и верности. Мастерство перевода М.: Советский писатель, 1959, с. 255.

² Левый И. Искусство перевода М.: Прогресс, 1974, с. 90.

meyarı sayılır. Adekvat tərcümə tərəfdarları adekvatlığı orijinal mətnin məna yükünün dəqiqliyi ilə tərcümə mətninin oxucusuna çatdırılması və üstəlik, iki mətn arasında tam funksional-stilistik uyğunluğun əldə olunması kimi qiymətləndirirlər. Bununla belə onlar tərcüməçinin tərcümə zamanı orijinalın dil vasitələrindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən dil vasitələrindən istifadə etmək hüququnu tanıyırlar. Ancaq onlar bu fərqli dil vasitələrinin bütöv sistem kimi tərcümə mətnində analogi vəzifələri yerinə yetirməsinin vacibliyini də vurğulayırlar.

A.A.Smironovdan fərqli olaraq A.V.Fyodorov «bitkin tərcümə» termininə üstünlük verir. Amma hər iki nəzəriyyəçinin tədqiqat işlərinə nəzər salsaq, bir çox məsələdə onların fikirlərinin üst-üstə düşdüyünün şahidi olarıq. Məsələn, Fyodorov da Smironov kimi öz metodunun əsas xüsusiyyətinin tərcümə mətninin orijinalın məna yükünü tamamilə özündə əks etdirməsində görür: «Bitkin tərcümə orijinalın mənasını müfəssəl şəkildə özündə əks etdirən və funksional-stilistik baxımdan ona tam uyğun olan tərcümədir»¹.

İ.Kaşkin «realist tərcümə» termininin daha düzgün olduğunu iddia edir. Q.Qaçeçiladze də bu məsələdə İ.Kaşkin ilə həmrəylik nümayiş etdirir. Öz tədqiqat işində İ.Kaşkin tərcümənin «realist» metodu haqda belə deyir: «Tərcümənin realist metodu – iş terminidir. Mən əmin oldum ki, səriştəli tərcüməçilərin çoxu onu anlayır və qəbul edirlər. Sadəcə onlar bu metodu necə adlandırmaq haqda hələ razılığa gəlməyiblər»².

P.Toper A.S.Puşkinin orijinala sadıqlıq tələbini yada salıb «sadiq tərcümə» terminini ədəbiyyata gətirir.

Ancaq nə cür adlandırılmasından, hansı epitet qoşulmasından, hansı terminlə ifadə edilməsindən asılı olmayaraq göründüyü kimi tərcümədə tərcüməçinin qarşısında iki yol durur: birincisi, orijinalın dilini, ifadə vasitələrini, qrammatik və leksik xüsusiyyətlərini əsas götürüb tərcümə dilinin tələblərinə cavab verməyən tərcümə əsəri yaratmaq; ikincisi, tərcümə dilinin xüsusiyyətlərini, özünəməxsusluğunu nəzərə alıb tərcümə prosesi zamanı itkilərə, əlavələrə yol vermək.

Göründüyü kimi dəqiq və sərbəst tərcümə probleminin həllini tapmaq o qədər də asan məsələ deyil. Bu problemə müxtəlif yanaşmalar

¹ Федоров А.В. Введение в теорию перевода. 2-е изд., М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958, с.132.

² Кашкин И.В. Для читателя современника. М.: Советский писатель, 1968, с. 478.

mövcuddür. Və bu yanaşmaların hər hansısa birini əsas götürüb problemi birdəfəlik həll etmək qeyri-mümkündür. Bu fərqli yanaşmaları dəstəkləyən hər bir tərcümə nəzəriyyəçisi özünü haqlı sayır və öz mövqeyinin doğru olduğunu sübut etmək üçün ortaya dəlillər qoymağa çalışır. Buna baxmayaraq, bu günə qədər ortaya qoyulan belə dəlilərin, formalaşdırılan tərcümə prinsiplərinin hansısa birinin problemin həllini özündə daha dolğun əks etdirdiyini, daha düzgün olduğunu demək mümkün deyil.

Əlbəttə, yaradıcı sahə olduğuna görə tərcüməçilikdəki bu problemləri, fikir ayrılıqlarını təbii qəbul etmək lazımdır. Orijinal əsəri dəqiq və ya sərbəst tərcümə etmək məsələsinin həlli hər bir tərcüməçinin öz ixtiyarına buraxılmalıdır. Belə ki, bu məsələdə individual yanaşma ən həlledici rollardan birini oynayır. Hər bir tərcüməçi öz individual yanaşmasını əsas götürüb bu seçim məsələsini həll edir. Tərcümənin nə dərəcədə uğurlu alındığını isə yalnız tərcümə mətnini oxuyan oxucu müəyyənləşdirir.

Dissertasiya işinin «Poetik tərcümənin fərqli xüsusiyyətləri və bu xüsusiyyətlərin doğurduğu çətinliklər» adlanan **üçüncü fəslində** şeir tərcüməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri tədqiq olunur, bu növ tərcümənin tərcüməçi üçün yaratdığı çətinliklər müəyyənləşdirilir və bu çətinliklərin həlli yolları axtarılır.

Tərcüməşünasların bir çoxu poetik tərcüməni xüsusi fərqləndirərək onun fərqli spesifik yaradıcılıq psixologiyası, qanunlar kodeksi olduğunu söyləyirlər. Şübhəsiz, bu fikirlə razılaşmamaq olmur. Poetik tərcümə tərcüməçiliyin ən ali pilləsi sayılır. Təsadüfi deyil ki, nəsr tərcüməsiylə məşğul olan tərcüməçilərin bir çoxu poeziya tərcüməsinə «girişməyə» ürək eləməzlər. Çünki poetik tərcümə tərcüməçidən peşəkarlıqla yanaşı xüsusi istedad da tələb edir. Bu istedad isə çox vaxt şairlik istedadına bərabər tutulur.

Göründüyü kimi poetik tərcümə problemi tərcüməşünaslığın ən aktual problemlərindən biri kimi həmişə özünə diqqət cəlb edib. Bu gün də bir çox tanınmış şair və yazıçılar, tərcümə nəzəriyyəçiləri poetik tərcüməyə qarşı çıxırlar və bir insanın keçirdiyi hissləri başqa birisinin də keçirməsi mümkün olmadığı kimi, şeirin gözəlliyini və cazibəsini də digər bir dilə tam köçürməyin qeyri-mümkün olduğunu söyləyirlər.

Bizcə, bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Amma tərcüməyə gəlməyən şeirlərin olmadığını demək də düzgün deyil. Bununla bağlı Ramiz Rövşən yazır: «...Çoxdan bəri belə bir arzum var: Puşkindən bu günəcən, ən çox

sevdiyim rus şairlərinin ən çox sevdiyim şeirlərindən bir silsilə tərcümə etmək. Bu silsilədən artıq tərcümə elədiyim şeirlər də var, tərcümə edə bilmədiyim şeirlər də. Məsələn, böyük rus şairi Pasternakın bir şeri üstündə neçə ildir əlləşirəm, bir şey çıxmır. O şeir məndən söz-söz keçib, mən də o şeirdən söz-söz keçmişəm, o şeirdəki heç bir misranın, obrazın, təşbehin məndən ötrü sirri qalmayıb, sirli qalan təkcə hardansa o şerə düşən bir qəribə işıqdır. O işıq o şerin hər sözündə, hər misrasındadır. Hər dəfə o şeri tərcümə eləyəndə sözlər, misralar hamısı əlimə gəlir, təkcə o işıqdan savayı»¹.

Doğrudan da hər bir əsərin məğzində onun müəllifinin individual yaradıcılıq üslubu, poetik mədəniyyəti durur. «Ələ gəlməyən» o işıq da çox vaxt məhz bu üslubdan, mədəniyyətdən qidalanır.

Hər bir şair öz xalqının bənzərsiz mənəvi dəyərlərini konkret bir milli dil vasitəsilə ifadə edir. Bunu nəzərə alıb poetik tərcümənin qeyri-mümkün olduğunu söyləmək nə dərəcədə düzgündür? Bir çoxları incəsənəti və xüsusilə də poeziyanı möcüzə sayırlar. Əgər şair bədii söz tilsimindən istifadə edib bu möcüzəni yarada bilirsə, nəyə görə istedadlı tərcüməçi bu möcüzəni digər bir dilin emosional-estetik təsir vasitələrindən istifadə etməklə yenidən yaratmamalıdır?

Poeziya tərcüməçisi insan ruhunun mürəkkəbliyini, həssaslığını, bənzərsizliyini əks etdirən çox incə materialla işləməyi bacarmalıdır. Məhz bu amil tərcümədə poetik informasiyanı oxucuya çatdırmağı çətinləşdirir. Əgər şair şeirdə keçirdiyi hisslərdən söz açırsa, bu hissləri üstüörtülü şəkildə ifadə edirsə tərcüməçinin işi bir az da dolaşığa düşür. Bu zaman tərcüməçi poeziyanın «sirri» qarşısında aciz qalır, onun gözəlliyini oxucuya necə çatdırmalı olduğunu bilmir. Ancaq bizcə, bunu poetik tərcümənin qeyri-mümkünlüyünü iddia etməyə əsas verən çıxılmaz vəziyyət kimi qiymətləndirmək də düzgün deyil.

Əsl poeziya həmişə sirrdir. Poeziyanın sirri onun məhz emosional-estetik təsir gücündə, musiqili məğzindədir. Bu musiqi onun ümumi quruluşunda, hər bir misrasında, hər bir qafiyəsində səslənir. Şeirdəki sözlərin bu musiqisi bizim emosiyalara hər şeydən çox təsir edir.

Əslində, istənilən ədəbi əsər kimi poetik əsər də müəllifin öz oxucusuna çatdırmaq istədiyi informasiyaların cəmidir. Şerin informativ

¹ Rövşən R. Sənət düşüncələri. «Azərbaycan» qəzetinin xüsusi buraxılışı, Bakı, 1993, mart, №10

yükü digər ədəbi əsərlərin informativ yükündən daha «ağırdır». Şeirdə cəm halında bütöv sistem yaradan hər bir element – forma, məzmun, leksika, surətlər toplusu, ritm, ölçü, qafiyə – özündə müəyyən informasiya daşıyır. Və yalnız bütöv şəkildə poetik əsər tam estetik dəyəərə sahibdir. Deməli, poetik əsər bütün digər amillər də nəzərə alınmaqla məzmun və formanın qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan bitkin informativ sistemidir.

Poeziyada musiqili ritm sanki sözlərin, qafiyələrin, misraların zənciri ilə zəncirlənir. Poetik əsəri tərcümə edərkən onun bu səciyyəvi xüsusiyyətini əsas götürmək lazımdır. Zəncirin həlqələrindən birini ixtisar etmək və ya ona bir-iki yeni həlqə qoşmaq qəbahət sayılmır. Əsas məsələ həmin o musiqili ritmi tutmaq, onu yeni bir dilin ifadə vasitələri ilə yenidən yaratmaq, bir sözlə, zəncirin bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır. Bu prinsipi poetik tərcümə şərtlərinin və prinsiplərinin təməli kimi qiymətləndirmək olar.

Şeirdə hər bir misranın arxasında müəyyən bir fikir gizlənir. V.Belinskinin sözləri ilə desək «Hər bir poetik əsər şairin canına dolan nəhəng bir fikrin məhsuludur»¹. Bu səbəbdən bədii söz ustası kimi tərcüməçi ilk növbədə əsərin bədii gücünün qorunub saxlanılmasına fikir verməli, hissləri və fikirləri şair qədər estetik cəhətdən cazibəli təsvir etməli, oxucuya çatdırmalıdır. Çünki poetik tərcümə məğzi etibarilə estetik prosesdir. K.Abdullayev özünün «Kədərli seçmələr» kitabında poetik tərcümə prosesini belə təsvir edir: «Əsl poeziya tərcüməsi odur ki, orijinalın ümumi ruhu və ahəngi ilə bərabər mətndəki xüsusi incəlikləri də verə biləsən. Başqa sözlə, əsasən orijinalın ümumi ruhunu tutmaq vacibdir. Bununla yanaşı, bu ümumi ruhu elə incə ştrixlərlə bəzəmək lazımdır ki, ruhun özü canlı bir orqanizm kimi yaşasın»².

Qeyd etdiyimiz fikirlərdən də göründüyü kimi bu məsələdə hansısa bir ümumi resept tapmaq mümkün deyil. Hər şey tərcüməçinin şüurunda formalaşan konsepsiyadan asılıdır. Bu konsepsiya tərcüməçiyə bir növ düzgün yolu tapmaqda köməklik göstərir.

Bütün bunları nəzərə alıb poetik tərcümə kodeksinin birinci qanunu belə müəyyənləşdirmək olar: poeziya tərcüməçisi tərcümə etdiyi müəllifin fikirlərini, məqsədini anlamalı, keçirdiyi hissləri duymalı və

¹ Белинский В.Г. Собрание сочинений. В 3-х т. Т III, М.: ГИХЛ, 1948, с.377.

² Abdulla K. Kədərli seçmələr. Bakı: Mütərcim, 2002, s 166.

onları mükəmməl səviyyədə, estetik təsir gücünü qoruyaraq oxucuya çatdırmalıdır.

Bir vaxtlar görkəmli rus şairi F.İ.Tütçev «Səslənmiş hər bir fikir artıq yalandır» deyirdi.

Tütçevin bu məşhur fikrinə Yakov Feldman belə şərh verir: ««Səslənmiş hər bir fikir artıq yalandır» - Tütçevin bu sözlərində həqiqət yox, problem öz əksini tapıb. Bu problemi həll etmək sənətkar işidir. Şair nə isə duyub, onu sözə çevirib. Başqa birisi bu sözləri oxuyub və ya eşidib və nə isə hiss edib. Hisslərin bənzərliyindən danışmaq mənasız şeydir. Amma əgər bu zaman oxucunun hissələri onun adi gündəlik hissələrindən həddən artıq yüksəkdə durursa, deməli, poetik tərcümə uğurlu alınıb. Bu hissi «ləzzət» sözüylə də əvəz etmək olar. Poeziya tərcüməçisi sözləri, qafiyələri, mətn və konteksti yox, ləzzəti tərcümə edir. Və buna görə də onun çox şeyləri qurban vermək ixtiyarı var...»¹.

Tərcümə nəzəriyyəçiləri poetik əsərdəki bu «ləzzət»ə müxtəlif cür şərhlər verirlər. Bəziləri bunu kosmik emosional enerji, obrazlı metaforik informasiya adlandırır. Doğrudan da, poeziya mahiyyət etibarilə impulsdur. Pultun bir düyməsini basmaqla televiziya dalğasını dəyişmək mümkün olduğu kimi, poeziya vasitəsilə də oxucunu bir ruhi vəziyyətdən digərinə keçirmək olar. Poeziyanın sirri, onun «enerjisi», «impulsu» tərcüməçi üçün böyük cazibə qüvvəsinə malikdir. Açılmasına ehtiyac olan istənilən sirr kimi şeir də tərcüməçinin yaradıcı şüurunu oyadır.

Deməli, heç nədən çəkinmədən poetik tərcüməni də psixoloji yaradıcılığın öz qanunlar kodeksi olan bir sahəsi saymaq lazımdır. Fransız tədqiqatçısı Jorj Munyen «Dəqiq tərcümə, doğrudanmı dəqiq?» adlı məqaləsində bu qanunlar kodeksinin vacib prinsiplərindən birini, şeir tərcüməçisinin bir nömrəli vəzifəsini orijinalın obyektiv reallığını duymaqda, ona tam bələd olmaqda görür. Yalnız bundan sonra tərcümə olunan mətnin məna və məzmununu dərk etmək mümkündür.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində yuxarıda qeyd edilən poetik tərcümə problemləri ətraflı şəkildə öyrənilir və tədqiq olunur

Dissertasiyanın **nəticə** hissəsində tədqiqat işinin əsas müddəaları və nəticələri ümumiləşdirilir.

¹ Фельдман Я. Труд поэта, труд переводчика / Избранные статьи о литературе.

http://members.tripod.com/poetry_pearls/Lectures/Lx3.htm

Dissertasiyanın mövzusu ilə əlaqədar aşağıda adları qeyd olunmuş tezis və məqalələr çap olunmuşdur:

- 1) «Tərcümə prosesi zamanı tərcüməçinin üzləşdiyi çətinliklər və bu çətinliklərin həlli yolları» (məqalə), Bakı Slavyan Universiteti. Elm və cəmiyyət I. Bakı, 2004, s. 147-153.
- 2) «Müasir dövr üçün tərcümə siyasətinin müəyyənləşdirilməsi» (tezis), Bakı Slavyan Universiteti. Müasir dilçiliyin problemləri. Beynəlxalq elmi konfrans (Bakı, 18-19 may 2005). Bakı, 2005, s. 316-318.
- 3) «Şeir tərcüməsinin mümkün variantları» (məqalə), Bakı Slavyan Universiteti, «Tağıyev oxuları». Beynəlxalq elmi konfrans (Bakı, 1-2 iyun, 2006), Bakı, 2006, s. 394-400.
- 4) «Müasir Azərbaycan tərcüməşünaslığının strateji konsepsiyası» (məqalə), Azərbaycan Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzi. Xəzər III. Bakı, 2006, s. 237-240.
- 5) «Dəqiq və sərbəst tərcümə probleminə dair» (məqalə), Bakı Slavyan Universiteti. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (ali məktəblərarası elmi məqalələr toplusu) IV. Bakı, 2006, s. 17-20.
- 6) «Tərcümədə dil amili və onun yaratdığı çətinliklər» (məqalə), Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi Xəbərlər VI. Bakı, 2006, s. 86-89.
- 7) «Tərcümənin qeyri-mümkünlüyü nəzəriyyəsinin təhlili» (məqalə), Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi Xəbərlər II. Bakı, 2007, s. 137-140.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПЕРЕВОДА НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

РЕЗЮМЕ

В диссертации определяются теоретические и практические принципы современного азербайджанского переводоведения и исследуются такие актуальные проблемы, как вольные и точные принципы перевода, перевод поэзии, методы и концепции перевода.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность темы, цель и задачи исследования, используемые методы в процессе исследования, научная новизна диссертации, а также ее теоретическая и практическая значимость, даются сведения об апробации исследования и структуре работы.

В первой главе - «Общие принципы современного Азербайджанского переводоведения и пути решений теоретических проблем перевода» - исследуются такие вопросы, как теории перевода, языковой фактор в переводе, индивидуальность переводчика, а так же определяются направления развития азербайджанского переводоведения на современном этапе и выявляются пути решений актуальных проблем перевода. В этой главе на основе базы истории теории переводоведения исследуется возможность создания общей теории перевода.

Во второй главе - «Сравнительный анализ принципов точного и вольного перевода» - определяются исторические корни проблемы точного и вольного перевода, пути решений этой проблемы с учетом требований современного периода. В этой главе также анализируются разные подходы к переводу, и перевод исследуется, как одно из средств эстетического влияния.

В третьей главе - «Отличительные особенности поэтического перевода и трудности, исходящие из этих особенностей» - исследуются вопросы поэтического перевода. В этой главе также исследуются психологические проблемы поэтического перевода, анализируются пути применения принципов вольного и точного перевода к поэтическому переводу.

В заключении диссертационной работы обобщены основные положения и результаты исследования.

THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF TRANSLATION INTO AZERI ON THE MODERN STAGE

SUMMARY

In the dissertation, the theoretical and practical principles of modern translation are identified; the principles of free and accurate translation, translation of poetry, methods and concepts of translation are researched.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusion and references.

Introduction deals with the actuality of the theme, aim and tasks, scientific novelty, theoretical and practical significance of the research, methods of investigation and structure of the dissertation.

In the first chapter titled, "General principles of modern Azerbaijan translation and ways of solution of the theoretical problems of translation", the issues like translation theories, language factor in translation, individuality of translator, as well as the development tendencies in translation in modern Azerbaijan literature and the ways of solution to problems in translation are researched. In this chapter, the possibility of creation of general translation theory on the basis of historical theoretical basis of translation.

In the second chapter titled, "Comparative analysis of free and accurate translation principles", the historical roots of free and accurate translation problem are identified and the ways of solution are discussed taking into consideration the requirements of the modern world. Also in this chapter different approaches to translation are analyzed, as well as translation is researched as one of ways of aesthetic influence.

In the third chapter titled, "Different peculiarities of poetic translation and difficulties arising from these peculiarities" are researched, difficulties resulting from the unity of form and context in this kind of translation and the ways of solution to these problems are identified. Also in this chapter the psychological aspects of poetic translation are

researched and the ways of implementation of free and accurate translation principles into the translation of poetry are analyzed.

In the Conclusion of the dissertation, the main theses of the research work and results are summarized.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

РОВШАН РАМИЗ ОГЛУ АЛИЕВ

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ
ПЕРЕВОДА НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК НА
СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

10.02.19 – Теория языка

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук**

БАКУ - 2007